

הרב יעקב אפשטיין

מאכל בהמה בשביעית

הצגת השאלה

- א. מלאכות לשם מאכל בהמה
- ב. קדושת שביעית במאכל בהמה
- ג. איסור ספיחין לבהמה
- ד. מאכל אדם לבהמה
- ה. קצירה כדרך הקוצרים
- ו. ביעור בתחמיץ ובגרעינים
- ז. זריעת ששית ואוצר בית דין במאכל בהמה מסקנות

הצגת השאלה

חלק ממנת המזון היומית לבהמות ברפתות ודירים לחלב היא מירק טרי או ירק מוחמץ (תחמיץ חיטה וכד'). לשם אספקת ירק טרי מכינים שדות ירק אשר נקצרים מספר פעמים בהפרשים של מספר שבועות והירק מחולק בעגלות חלוקה לאבוסי הבהמות. לגבי ירק מוחמץ, השדות נקצרים לאחר החורף ומכניסים את היבול לבורות תחמיץ, שם הם מחמיצים, ואח"כ מועברים מידי יום לאבוסים. מזון אחר הוא "תערובת" שחלק ממרכיביה הם גרעיני תבואה טחונים או שבורים.

איך ראוי להכין זאת בשנת השמיטה בדרך המותרת?

א. מלאכות לשם מאכל בהמה

כל מלאכות השדה שנאסרו בשביעית לגבי אדם נאסרו אף לגבי בהמה. בימינו, בכל ירק אשר מכינים בשדות למאכל בהמה מלבד הכנת השדה וזריעתו צריך להשקותו השקאה מלאכותית ולא להסתמך על גשמים בלבד, כמו"כ השדות זקוקים לריסוסים נגד עשבייה ומזיקים ודישון לשם הוספת תנובה.

ב. קדושת שביעית במאכל בהמה

נאמר בתורה בפרשת שמיטה (ויקרא כה, ז) "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל". ולכן כשם שאדם אוכל מפירות שביעית המופקרים

לכל, כן חיה ובהמה אוכלות מפירות שביעית על אף קדושתם.
 לגבי ימינו אין בעיה בכך שבהמות תאכלנה ירק הקדוש בקדושת שביעית,
 אבל ישנה בעיה בהאכלת תבואה הראויה לאדם – לבהמה, ועי' לקמן.

ג. איסור ספיחין לבהמה

הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ב) כתב:

ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה, ולמה גזרו עליהם
 מפני עוברי עבירה, שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך
 שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל
 הספיחים הצומחים בשביעית.

ובהלכה הבאה כתב:

אבל הירקות שדרך רוב האדם לזרעם בגנות ומיני תבואה וקטניות כל
 הצומח מהן אסור מדבריהם והמלקטן מכין אותן מכת מרדות.

איסור זה במחלוקת בין האחרונים האם נוהג אף במאכל בהמה.

כך כתב החזו"א (שביעית סי' ט אות ו): "איסור ספיחין הוא אפילו לבהמה
 ומסתבר שאין מעמיד בהמתו ע"ג ספיחין בשביעית". ואסר שם אף תלישה
 במוצאי שביעית מספיחי שביעית לצורך בהמה. וכ"כ עוד בסי' ט אות יז.

ובשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' נא אות יא) כתב: "אבל אוכלי בהמה או מיני
 צובעין שפיר גזרו בהם חכמים איסור ספיחין אף לענין הנאה חוץ מתבן וקש".
 וכ"כ בשו"ת מנחת שלמה תניינא (סי' קכג אות ז) אולם סיים: "וגם ראיתי
 באמונת יוסף קנ"ג ע"ב שכתב בפשיטות דבאוכלי בהמה לא נוהג איסור ספיחין,
 ואפילו להר"ש סיריליו שם דמשמע דבהא גופא מספקא ליה הירושלמי, מ"מ
 המסקנא דמותר". ועי"ע שו"ת ציץ אליעזר (חי"ב סי' ס), וכן עולה מאיכ"ר
 (פתיחתא יז) שיש איסור ספיחין במאכל בהמה. ובשו"ת פסקים וכתבים לגריא"ה
 הרצוג (חלק מצוות התלויות בארץ סי' נז-סב) מסיק שאין במאכל המיוחד
 לבהמה איסור ספיחין.

ד. מאכל אדם לבהמה

עוד נאמר בתוספתא (שביעית פ"ה ה"כ):

פירות שביעית אין מאכילין אותן לבהמה ולחיה ולעופות אם הלכה בהמה
 מאיליה לתחת תאינה ואוכלת בתאנים לתחת חרוב ואוכלת בחרובין אין
 מחייבין אותו להחזירה משם שנ' בארצך תהיה כל תבואתה לאכל.

היינו אף שאסור להאכיל בשביעית מאכל אדם לבהמה, בכ"ז אם בהמה הלכה מעצמה ואוכלת מפירות הראויים לאדם אין צריכים למונעה. וכך פסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ה ה"ה):

פירות המיוחדין למאכל אדם אין מאכילין אותן לבהמה לחיה ולעופות, הלכה הבהמה מאליה לתחת התאנה ואכלה אין מחייבין אותו להחזירה שנאמר ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול.

(יש איסור נוסף לגבי רפואה שאינו מצוי בימינו).

אם הגידול הוא ירק הראוי לבהמה בלבד (כגון תלתן או אספסת) מותר להאכילו לבהמה בשביעית אע"פ שהוא קדוש בקדושת שביעית. בתבואה המיועדת לתחמיץ, אם הגיעה התבואה להבשלת דונג היא כבר ראויה למאכל אדם ואסור ליתנה לבהמה, ולכן חייבים לקוצרה לפני שהגיעה לשלב גידול זה. לגבי חיטה אשר מגדלים אותה לגרעינים ועושים ממנה תערובת לבהמות, בשמיטה הקודמת הפנו את כל החיטה בקדושת שביעית למאכל בהמה, וכנראה סמכו על כך שהתבואה גודלה מלכתחילה לבהמה מותר להאכילה לבהמה, אע"פ שבתבואה שהיא בעקרון מאכל אדם לא מצאנו שהתירוה וצ"ע.

ה. קצירה כדרך הקוצרים

פסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד הל' כב כג):

הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצור, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה. וכיצד עושה תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל מייבשן בחרבה, ולא ידרוך ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה, ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכניס לתוך בד קטן ביותר וטוחן בבית הבד ובקוטב ומכניס לבד קטנה, וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה.

הרמב"ם עוסק בפרי האילן, ואינו מתיר אלא עיבוד המותר בשינוי. ואף הכמות המותרת לצבירה בביתו היא מועטת כדבריו בהלכה הבאה: "ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כדי שמן חמשה עשר כדי יין, ואם הביא יתר מזה מותר".

הרמב"ם לא התייחס כלל לקצירה שכן לשיטתו כל הגידולים החד-שנתיים נאסרו משום ספיחין. וממילא אין אפשרות לקצירה בשביעית. אבל אף הוא

מסכים שאם קוצר לבהמה – למ"ד שאין במאכליה איסור ספיחין או למ"ד שאין ספיחין במתחיל לגדול בששית אבל יש עליו קדושת שביעית – אסור לקצור קצירה מרובה אלא רק קצירה מועטת.

וכך כתב הסמ"ג (לאוין סי' רסח):

ומה שאמרה תורה את ספיח קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך הקוצרים שבכל שנה כדתניא בתורת כהנים (בהר פרק א ה"ג) ואם קצר לוקה כיצד כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר אלא קוצר מעט וחובט ואוכל.

לגבי מאכל בהמה יש לכך חשיבות גדולה. לגבי אוכל הנאכל טרי ונקצר מידי יום מותר לקצור ולחלק מיד לבהמות. אולם מאכל הנאגר כגון תחמיץ או גרעינים לתערובת כאן עומדת השאלה וכי איך מותר לקצור בכמות המספיקה לבהמותיו לשנה ולעתים אין לו כלל בהמות והוא מגדל לאכילת בהמות אחרים.

להלן (פ"ז) תבואר הדרך ההלכתית להיתר פעולה זו.

1. ביעור בתחמיץ ובגרעינים

מהפסוק שהובא לעיל (פרק ב) נלמד דין ביעור פירות שביעית אף בפרי הראוי לבהמה. כתב רש"י: "אם חיה אוכלת בהמה לא כל שכן, שמזונותיה עליך, מה תלמוד לומר ולבהמתך, מקיש בהמה לחיה, כל זמן שחיה אוכלת מן השדה האכל לבהמתך מן הבית, כלה לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית". מההיקש בין בהמה לחיה למדו חכמים מתי זמן הביעור. וניתן ללמוד מהפסוק שיכול לקצור או לקטוף מאכל לבהמתו ולהניחו לפניו בביתו ואינו צריך להוציא את בהמתו לשדות ולחורשים כדי שתאכל.

וכן שנינו במשנה (שביעית פ"ט מ"ז):

מאימתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית משתרד רביעה שניה.

ופרש ר' עובדיה מברטנורא:

בתבן ובקש של שביעית – דסתם תבן וקש חזי למאכל בהמה ויש בו קדושת שביעית ואסור לשרפו וליהנות בו הנאה של [אבוד], משום דדרשינן לאכלה ולא להפסד. אבל כשנתבטל מה שבשדה ממאכל חיה פקעה קדושת שביעית ממה שבבית.

ירק אשר נאכל טרי לאחר קצירתו אין צריך ביעור שכן קוצרים אך לצורך אכילה מיידית ולא מעבר לכך.

תחמיץ מזריעת ששית וגידולי שביעית קדוש בקדושת שביעית וא"כ הוא חייב בביעור ככל פירות שביעית. וההפקר שהוא הביעור שאנו נוהגים בימינו בפני שלושה מאוהביו הוא הערמה. וכי מי מפנה את הבורות שלו בתחילת החורף ומפקיר אותם?! וכי איזה ערך יש להפקר כזה, שהוא בתוך רשותו, כאשר ברור לכל שאין מי שיבוא ויכנס לישוב ויטול, ואם יבוא ימנעו ממנו!

גרעינים אשר מועברים למכוני תערובת, ועדיין לא נמכרו לתזונת בהמות נמצאים ביד אוצר בית דין (עיין בפרק הבא), ואם נמכרו לפני הביעור למגדל והגיע זמן הביעור, כיון שהם נמצאים בכמות יחסית קטנה ברפתות ובלולים אין צורך בביעור.

ז. זריעת ששית ואוצר בית דין במאכל בהמה

נהגו בימינו להקל בירקות בזריעת ששית ולא לגזור בהם גזירת ספיחין (כ"ש ורמב"ן ולא כרמב"ם). ירק זה קדוש בקדושת שביעית. לכאורה, בדרך זו ניתן להתגבר על בעית אספקת ירק לבהמה בשביעית. אלא שמתעוררת בעית המלאכות לגידול הנעשות להשביח את הירק לבהמות. ירק שנקצר מושקה ומדושן להגברת התנובה ושוב נקצר כמה פעמים, ודאי כל הפעולות הללו נעשות לשם הבהמות בשביעית, כאשר ללא דישון והשקאה לאחר הקצירה – לא יגדל ירק כלל. כמו"כ במידה והקצירה בשביעית נעשית במכונה לכל השנה, עולה החיוב של ביעור עם כלות הירק מן השדה.

בישובי פאג"י נהגו עפ"י הדרכת החזו"א לעשות אוצר בית דין לשם התרת כל הפעולות הללו. אולם יש בכך הערמה גדולה. בית דין במקור של תקנת אוצר בית דין הוא כעין "בעלים" של כל פירות העיר, והוא אוסף את כולם לאוצר שלו ומחלקם לבעלי הבתים בכמויות קטנות, ומחלוקת הפוסקים אם במקרה זה צריך עדיין ביעור פירות שביעית. כמו"כ, בעיקר עפ"י היתרים שנמסרו בע"פ ע"י רבני ישובי פאג"י, התיר החזו"א לשלוחי בית דין לעשות מלאכות דרבנן לשם ריבוי פירות אם היבולים יקטנו ויגיעו לחמש ששיות או פחות מהיבול הרגיל. באוכלי בהמה אין להבחין בין הפרי לירק כולו נאכל, וא"כ לשם יצירת גבעולים ועלים הותר להשקות לרסס לדשן ולעשב כגידול בכל שאר השנים!

במקרה הנוכחי זו נראית הערמה גדולה. הרי השדה נזרעת לשם בהמותיו של בעל השדה, עפ"י אוצר בית דין הוא נהיה שליח בית דין לגדל ולקצור עבור עצמו לבהמותיו. השדה כביכול הפקר לכל ישראל, אבל מעשית בית דין שהוא בעל השדה עושה זאת רק עבור פלוני מסויים העובד בשדה שלו ומכין לבהמותיו. ואין זה דומה לאוצר בית דין במטעים שפריים עבור כל ישראל, המגדל הוא שליח ב"ד לגדלו

עבורם, והפרי נמכר או מתחלק לעם ישראל. ובאוצר ב"ד הנעשה לצורך בהמותיו של המגדל יש הערמה בולטת הן מצד הבעלות הממשיכה, והן מצד שבעל השדה עובד כדרכו לצורך עצמו ולא כשליח בית דין עבור כלל ישראל.

מצב ההערמה מכניס את אותן שדות לספק שמורות ונעבדות בשביעית, וכל הכותרת מלמעלה של "אוצר בית דין" נראית הערמה גמורה.

מסקנות

ישנן שתי דרכים לגדל מאכל בהמה בשביעית, או ע"י אוצר בית דין או ע"י מכירת הקרקע לזמן לנוכרי. כדי לא לעשות עצמנו לחוכא ואטלולא נראה שהבעיות ההלכתיות הנוצרות באוצר בית דין תובעות להגיע להיתר מכירה בשדות אשר יבולן מיועד לבהמה. בכך תיפתר בעיית שמור ונעבד, התבואות שיגדלו בהן יוכלו להינתן בשופי לבהמות בלא הבעיה של מאכל אדם, ובכך התחמיץ והגרעינים לא יצטרכו ביעור, וכל צדדי ההערמה שבעבודת אדם בשלו בשביעית לא יווצרו. ניתן אף במקרה זה לקבוע עפ"י שיטת הרב קוק זצ"ל שמלאכות דאורייתא לא תעשינה ע"י ישראל, ולגבי השאלות שלפנינו ניתן להתנות שהזריעה תיעשה בששית ובכך למנוע מלאכה זו מהשנה השביעית.

וכדברי שו"ת ישועות מלכו (יר"ד סי' נג):

בדבר השמיטה, תמה אני הלא למכור הקרקע הוא היתר פשוט וכל ישראל הדרים בח"ל נוהגים כן, הן לענין מכירת בכורים והן לענין מכירת חמץ בפסח והן היהודים אשר יש להם כפרים ושדות בשבתות השנה, ואם כי בהיות ישראל על אדמתם חלילה להם למכר באשר הבטיח להם השי"ת וצויתני את ברכתי, לא כן בזה"ז שבעו"ה מעט מן המעט אשר יש להם נחלת שדה, בפרט כי גדולי רבני ספרד אשר צפרנם עבה מכריסם של חכמי אשכנז הם מתירים שיעבדו הנכרים בשביעית ע"י מכירה, ולעבוד ישראל לא הותרה לא למעשה ולא להלכה גם ע"י מכירה, רק שיעבוד נכרי ע"י מכירה, ואיך נוכל לעשות תורתם פלסתר, והאמת כי ע"י פחזותם של האשכנזים יצא מכשלה גדולה כי יעבדו ישראל בעצמם את שדותיהם, אמנם אני לא כתבתי לא לאיסור ולא להיתר כ"א המכתב הראשון אשר כתבתי בהיתר המכירה, ומעולם לא עלה על דעתי שיהי' איש חושש בזה להחמיר.

בניגוד לנאמר בדברי ישועות מלכו רוב העיבודים יעשו בשביעית ע"י ישראל, כפי שהתירו גדולי ישראל, אולם זו סיבה נוספת שלא להכשיל את החקלאים בעבודה בשביעית.